

מחשבת ישראל

כתב-עת של המרכז הבינלאומי למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן

המערכת

בעז הוס מיכל בר-אשר סיגל יונתן מאיר שלום צדיק

חיים קרייסל (עורך ראשי)

מזכיר המערכת

אשר בנימין

גיליון ד

מגמות חדשות בחקר מחשבת ישראל

באר-שבע, תשפ"ג

מחשבת ישראל יוצא לאור פעם בשנה על ידי המרכז הבינלאומי למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן.

כל גיליון מוקדש לנושא. נושאי הגיליונות הבאים:

- תקוות, חלומות ושאיפות בהגות היהודית
- שיעור קומה: 500 שנה לר' משה קורדובירו
- חקר המאגיה היהודית

מאמרים לגיליון הקרוב יש להגיש עד ל-28 בפברואר 2023.

יש לשלוח מאמרים, בעברית או באנגלית, כשהם ערוכים ומותקנים, כקבצי מעבד תמלילים WORD, לכתובת הדואר האלקטרוני הבאה: asherben@bgu.ac.il.

יש לצרף למאמרים תקציר בעברית ובאנגלית.

הוראות ההתקנה:

<https://in.bgu.ac.il/en/humsos/goldstein-goren/Pages/hebrewguidelines.pdf>

האחריות על הדעות המובעות במאמרים היא על המחברים בלבד.

עריכה לשונית של המאמרים בשפה העברית: אב"י ונגרובר.

מחשבת ישראל מופץ במרשתת בגישה פתוחה. הכתובת:

<https://in.bgu.ac.il/en/humsos/goldstein-goren/Pages/Journal.aspx>

כתובת המערכת: המרכז הבינלאומי למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ת.ד. 653, באר-שבע 8410501.

ISSN 2789-7689

© כל הזכויות שמורות

תוכן עניינים

החלק העברי

5		פתח דבר
7	הנטייה אל הנרטיב בתלמוד הבבלי: אגדה, הלכה ודימוי היסטורי	איתי מרינברג- מיליקובסקי
34	קווים לדמותה של סוגת "הליכות הדיינים והשיפוט" בתורת הגאונים ובהלכה האסלמית	נרי ישעיהו אריאל
86	דימוי ועיטור בתרבות הספר היהודית בימי הביניים: הערות מתודולוגיות	קטרין קוג'מן-אפל
106	רשת טקסטואלית של טקסטים טכניים: רקע, מתודולוגיה ומקרה מבחן	גל סופר
126	חקר החסידות: כמה ידע?	דב שוורץ
151	תיקון הפרדוקס: יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב	יונתן מאיר
208	כשויטגנשטיין פוגש את הרמב"ם: על הפילוסופיה האנליטית ותרומתה האפשרית לחקר ההגות היהודית (ולחפך)	נעם אורן
225	'עוד ראו, פייסבוק': הרשת החברתית כמקור ידע חדש במחקר מדעי היהדות	מרדכי מילר
257		רשימת המשתתפים

החלק האנגלי

5		פתח דבר
7	תינוק שמת קודם שגיגע להיות בן שמונה מלין אותו על קברו בצור או בקנה (שולחן ערוך, יורה דעה, רסג, ה): ממנהג נשים לפסיקה הלכתית	אברהם (רמי) ריינר
41	אביר טוב או רע? מתודולוגיות בחקר פולמוס ולוחמים בכתבי עבריים מאוירים	שרה אופנברג
75	הרצאותיו הראשונות של גרשם שלום על החסידות	יונתן מאיר
91	הקדמות לחקר האוקולטיזם היהודי: הגדרות, תיחומים והשפעה	שמואל גלאובר- זמרה ובעז הוס
121		רשימת משתתפים

פתח דבר

אנו גאים להציג את הגיליון הרביעי של השנתון "מחשבת ישראל", היוצא לאור על ידי המרכז הבינלאומי למחשבת ישראל על שם גולדשטיין-גורן שבאוניברסיטת בן-גוריון בנגב. גיליון זה מוקדש לנושא "מגמות חדשות בחקר מחשבת ישראל" וכולל שנים עשר מאמרים, שמונה מהם בעברית וארבעה באנגלית.

חלק מהמאמרים מעלים סוגיות מתודולוגיות בנוגע לחקר תחומים מסוימים במחשבת ישראל, כגון הגות חסידית, סיפורי התלמוד או עריכת טקסטים מאגיים יהודיים. אחרים מצביעים על תחומי מחקר חדשים יחסית - למשל, השפעת הרשתות החברתיות על המחשבה היהודית או אזוטריות יהודית מודרנית. רבים מהמאמרים מתמקדים ביחס בין מחשבה ישראל לתחומי מחקר אחרים, כגון תולדות האמנות היהודית, הלכה ומשפט יהודי בימי הביניים או פילוסופיה אנליטית עכשווית.

ברומה לשלושת הגיליונות הקודמים, "אמונה וכפירה", "אזוטריות" ו-"סגפנות ביהדות ובדתות המונותאיסטיות", גם גיליון זה יהיה זמין לגישה חופשית ברשת בכתובת: <https://in.bgu.ac.il/en/humsos/goldstein-goren/Pages/Journal.aspx>

מרבית המאמרים נכתבו על ידי חוקרים בעלי שם, אך חלקם נכתבו על ידי חוקרים צעירים, הנמצאים בתחילת דרכם המחקרית. כל המאמרים שהוגשו עברו תהליך מיון קפדני, ונקראו, לפחות, על ידי שני לקטורים.

העורכים

A Textual Network of Technical Texts: Background, Methodology, and a Case Study

Gal Sofer, Ben-Gurion University of the Negev

Abstract

Throughout the history of philological-historical research, several traditions of textual analysis have evolved, the most famous of which was developed by the German philologist Karl Lachmann (1793–1851). In this article, I describe the methods of textual analysis that are generally used today, in addition to providing a methodological approach for analyzing and comparing technical texts (i.e., texts that invite the reader to test them by executing the instructions that are written in them) by applying the network paradigm as a descriptive, exploratory, and explanatory tool. The nature of open technical texts calls for a discussion that emphasizes the uniqueness of each text, while explicitly recognizing how they are connected within a broader textual network. To illustrate my point, I will discuss the connections between the *Summa Sacre Magice*, *Liber Razielis*, and *Liber Bileth*, all of which are texts that deal with summoning and controlling demons.

תקציר

במחקר הפילולוגי-היסטורי התפתחו במרוצת השנים מספר מסורות לניתוח טקסטואלי, המפורסמת מכולן היא זו שעוצבה על ידי הפילולוג הגרמני קארל לחמן (1793-1851). במאמר זה אבקש להציג את השיטות הנהוגות היום, ולהציע גישה מתודולוגית לניתוח והשוואת טקסטים טכניים – טקסטים המזמינים את הקורא לבחון את הכתוב בהם באמצעות יישום ההנחיות בהן – באמצעות פרדיגמת הרשת, המהווה כלי תיאורי, מחקרי ופרשני. אציע כי לאור אופיים של טקסטים טכניים-פתוחים, יש לדון בהם באופן שמדגיש את ייחודיותו של כל טקסט תוך מודעות גלויה ומפורשת לאופן בו הטקסטים קשורים זה בזה בתוך רשת טקסטואלית רחבה וענפה. לצורך הדגמת הגישה אדון בקשרים שבין מכלול המאגיה הקדושה, ספר רוזיאל, וספר בילט – חיבורים העוסקים בזימון ושליטה בשדים ורוחות.

רשת טקסטואלית של טקסטים טכניים: רקע, מתודולוגיה ומקרה מבחן*

גל סופר

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מבוא: מחקר פילולוגי היסטורי, לחמניזם, ופילוגנטיקה

מחקר פילולוגי-היסטורי מעלה, כבר בראשיתו, שאלות הנוגעות לדמיון וזהות, מקוריות, יצירתיות, המשכיות, השתנות וחדשנות. אלו הן שאלות שחוקרות וחוקרים נדרשים אליהן בניסיונם לשרטט את ההיסטוריה של הטקסט. שאלות אלו טבועות במחקר כתבי יד, המהווים פלטפורמה פיזית למעבר ידע. במרוצת השנים התפתחו במחקר מספר מסורות – נכנה אותן שיטות – לניתוח טקסטואלי, שנועדו לאפשר הצצה אל שרשרת המסירה הטקסטואלית, פעמים רבות כדי לתאר את ה־*urtext*. זהו החיבור הראשוני והמקורי שממנו נאצלו עדי נוסח – העתקות שונות המהוות 'עדות' שתאפשר התחקות אחר הטקסט המקורי. הטרמינולוגיה הפורנזית הזו הייתה נוכחת כבר בראשיתו של המחקר האקדמי הפילולוגי, בו שיטתו של קארל לחמן (1793-1851) הייתה לשיטה הדומיננטית ביותר, על אף שייחוסה ללחמן היא כמעט בגדר ניכוס – שהרי הייתה נהוגה כבר בידי הומניסטים מתקופת הרנסנס, מתוך מניעים תיאולוגיים מובהקים. הומניסטים אלו שאפו להגיע אל הנוסח 'האמיתי ביותר' של הטקסטים אותם הדפיסו באמצעות קריאה והשוואה בין כתבי יד.¹ הנוסח 'האמיתי ביותר', בעיני הפילולוג-תיאולוג, משקף נאמנה את דבר האל, והוא מתאפשר אודות להשתלשלות מאותה 'סיבה ראשונה'.

* מאמר זה נכתב אודות לסייע הנדיב של תוכנית עמיתית קרן עזריאלי. אבקש להודות למנחים שלי לעבודת הדוקטור, פרופ' בועז הוס ופרופ' יובל הררי, על תמיכתם, עידודם והערותיהם על גרסה מוקדמת של מאמר זה. כמו כן, תודתי נתונה לפרופ' גדעון בוהק על הערותיו בנוגע לגרסה מוקדמת של מודל הרשת המוצע במאמר, וכן לד"ר אביגיל מנקיין-במברגר, ד"ר איילת אבן עזרא, וד"ר רבקה אליצור-ליימן על שדנו איתי בנושא זה. תודה מקרב לב גם לקוראים/ות האנונימיים/ות על הערותיהם/ן המועילות והחשובות שסייעו לי רבות בחידוד והבהרת המובא להלן.

1 השאיפה להגיע אל 'הנוסח האמיתי' היא חלק מתופעה רחבה יותר של חיפוש אחר הפריסקה תיאולוגיה. בהקשר הזה, *urtext* כאן הוא לא רק טקסט, אלא גם תיאולוגיה ממש. על משמעות המונח 'פריסקה תיאולוגיה' וההבחנה בינו לבין פילוסופיה פרינציפאלית ראו: E. Asprem, K. Granholm, 'Constructing Esotericisms: Sociological, Historical and Critical Approaches to The Invention of Tradition', E. Asprem, K. Granholm (eds.), *Contemporary Esotericism*, Sheffield; Bristol, CT: Equinox Pub, 2013, pp. 33–36. על הטרמינולוגיה הפורנזית המאפיינת את הפילולוגיה ראו: D.C. Greetham, 'Textual Forensics', *Publications of the Modern Language Association of America* 111, no. 1 (1996), pp. 32–51.

על שיטתו של לחמן נכתבו ביקורות רבות, בעיקר בידי חוקרי טקסטים של ימי הביניים, מה שהוביל להשתכללות של השיטה. הבלשן הצרפתי ברנאר סרקיליני, מן המבקרים החריפים ביותר של הלחמניזם, פרס את משנתו בספרו המפורסם 'בשבח הוריאנט' (*Éloge de la variante*).² בעיני סרקיליני, הלחמניזם האשים את המעתיקים 'רק בטעויות שנובעות מחוסר הבנה, היסח הדעת, ותשישות, ושגיאות אלו ייצגו דגדגציה'. כל עותק, או עד נוסח, 'ייצג התדרדרות [...] פילולוגיה היא מערכת בורגנית, פטרנליסטית והיגיינית של חשיבה על המשפחה. היא מעריכה את ה[שושלת, מתחקה אחר נואפים, וחוששת מקונטמינציה].³ תוך שהוא 'משבח את הוריאנט' – על ידי תפיסת הטקסט הימי בניימי כיצירה חד-פעמית, ייחודית, וככזה שנכתב מחדש בכל 'העתקה' – סרקיליני חשף את אשליית האחדות שמקדם הלחמניזם הקלאסי.⁴ אשליית אחדות זו באה לידי ביטוי, בין היתר, ביצירת *stemma codicum*, שהוא מעין "עץ משפחה" של כתבי יד שונים. פרקטיקה זו כופה על החוקר/ת חשיבה בינארית, שבאמצעותה מתאפשר שרטוט של עץ מרובה-דיכוטומיות.⁵ נקודה זו קריטית, שכן מורכבות שאיננה מבוססת על בינאריות איננה מקבלת ביטוי בתרשים קלאסי של *stemma codicum*.

האנלוגיה המשפחתית שמבקר סרקיליני, ועוד נחזור אליה בהמשך, קיבלה תצורה קיצונית אצל הפילוגנטיקאים. פילוגנטיקה היא תחום המבקש לנצל כלים כמותניים מעולם הביולוגיה ההתפתחותית לצורך ניתוח טקסטואלי. לצורך כך, הפילוגנטיקאים הזדקקו להתאים את החומר בו הם עוסקים לקלט שיתאים לכלים הכמותיים האלו, ומשום כך החלו להתייחס אל הטקסטים כאל רצפי דנ"א. רצפים אלו הוכנסו לתוכנות ייעודיות שיצרו מהם עצים פילוגנטיים, או פילוגרמות (phylograms), המהווים ייצוג גרפי של מיפוי היחסים שבין קבוצות שונות של כתבי יד של "אותו החיבור".⁶ באופן זה הופעלו תיאוריות דרוויניסטיות על טקסטים,

2 הספר פורסם ב-1989, ותורגם מאוחר יותר לאנגלית. ראו: B. Cerquiglini, *In Praise of the Variant: A Critical History of Philology*, trans. Betsy Wing, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1999.

3 שם, עמ' 48–49.

4 בעקבות ספרו של סרקיליני חלו התפתחויות מתודולוגיות שונות. בין היתר, התפתחותה של 'הפילולוגיה החדשה' (New Philology), ששמה דגש על כתב היד כאובייקט חומרי. בספרו על הפילולוגיה החדשה, סטיבן ניקולס הרחיב את המסגרת התיאורטית הזו. ראו: S.G. Nichols, *From Parchment to Cyberspace*, New York: Peter Lang, 2016. להתייחסות להתפתחויות המתודולוגיות השונות ראו, בין היתר, את מאמרה של M. Bäckvall, 'Description and Reconstruction: An Alternative Categorization of Philological Approaches', H. Lönnroth (ed.), *Philology Matters!*, Leiden-Boston: Brill, 2017, pp. 21–34. בהקשר של מדעי היהדות, בולט במיוחד ספרו של אברמס. ראו: D. Abrams, *Kabbalistic Manuscripts and Textual Theory: Methodologies of Textual Scholarship and Editorial Practice in the Study of Jewish Mysticism*, Jerusalem-Los Angeles: Magnes Press-Cherub Press, 2010.

5 B. Alexanderson, 'Why Phylogenetic Methods Do Not Work Very Well in Textual Transmission', *Revue d'Histoire Des Textes* 13 (2018), pp. 383–410.

6 ראו: C. Howe et al., 'Parallels between Stemmataology and Phylogenetics', Pieter van Reenen, A. den Hollander, M. van Mulken (eds.), *Studies in Stemmataology*

והרעיון כי קיים קשר משפחת-אורגני בין טקסטים הלך והתחזק. הפילוגנטיקה ביקשה לקחת צעד קדימה משימוש באנלוגיה משפחתית אל שימוש בכלים אנליטיים של שדה אחר.

אלא שקשרים משפחתיים-אורגניים לא מתאימים לתיאור יחסים בין טקסטים. כמו ביקורתו של סרקיליני על הפילולוגיה, גם לין הראתה שיש בעייתיות בשימוש באנלוגיית המשפחה כדי לתאר כתבי יד.⁷ מעבר לבעייתיות באנלוגיה שמניחה קשרים אורגניים וליניאריים בין אובייקטים שונים, אילו היינו מקפידים על מונחים אלו היינו נאלצים להתמודד עם קשרים משונים: דורות עתיקים יכולים להיות מעורבים אקטיבית ביצירת דור חדש. האפשרות שכתב יד בן מאות שנים ישמש כבסיס השוואה עם כתב יד אחר, צעיר יותר, על מנת לייצר כתב יד נוסף – שרירה וקיימת. למעשה, עצם הנטייה להשליך על כתבי יד את טבע מחבריהם – כתב היד כישות נולדת, מפרה ומולידה – בעייתית כשלעצמה. נטייה זו מעודדת את החשיבה הליניארית, אך בינה לבין המציאות מרחק רב – גם אם נניח שכתב יד 'נולד', הרי שהוא איננו 'חי' חיים אנושיים, מותו איננו גזירת גורל, ותוחלת חייו היא לעיתים קרובות מקרית לחלוטין. גילויי-חדש של כתב יד איננו דבר נדיר, והשפעתו עשויה להיות לארציפה מבחינה היסטורית.⁸ אנלוגיית המשפחה והישות החיה מניחה כי יש הלימה בין גילו של טקסט להשפעתו (גם אם לא באופן ישיר), ומחייבת אותנו – שוב – לאמץ חשיבה ליניארית שאיננה הולמת חומרים טקסטואליים. לכך יש להוסיף את העובדה כי גם קריאות שונות של "אותו הטקסט" מקשות על תיאור ליניארי מן הסוג הזה.⁹

החלפת ערשה, אנליזה גנטית ורשתיות במדעי היהדות

אם אנו מבחינים בניזלות של הטקסטים ובאופיו הדינמי של ייצור כתבי יד, שינוי קנה-מידה באמצעות 'החלפת ערשת המיקרוסקופ' הוא כלי שימושי – באמצעותו ניתן להסביר מתי ואיך תפקדה יחידה טקסטואלית בתוך פסקה מסוימת, בחיבור מסוים

II, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004, pp. 3–11; C. Macé, P.V. Baret, 'Why Phylogenetic Methods Work: The Theory of Evolution and Textual Criticism', C. Macé et al. (ed.), *The Evolution of Texts: Confronting Stemmatalogical and Genetical Methods*, Pisa: Istituto editoriali e poligrafici internazionali, 2006, pp. 89–108; M. Stolz, 'New Philology and the Biogenetics of Texts: Wolfram von Eschenbach's Parzival in a New Electronic Edition (The Parzival Project)', *Florilegium* 32 (2015), pp. 99–130; Yii-Jan Lin, *The Erotic Life of Manuscripts: New Testament Textual Criticism and the Biological Sciences*, New York: Oxford University Press, 2016, pp. 110–149

7 ראו Jan Lin, *The Erotic Life of Manuscripts*, pp. 42–68

8 לדוגמה, תחייתה של 'הספרות ההרמטית' במאה החמש עשרה באיטליה. על כך ראו: G.E. Szönyi, 'The Hermetic Revival in Italy', C.H. Partridge (ed.), *The Occult World*, New York, NY: Routledge, 2015, pp. 51–73

9 על תפקיד הקוראים ראו, למשל: J. Dagenais, *The Ethics of Reading in Manuscript Culture: Glossing the Libro de Buen Amor*, New Jersey: Princeton University Press, 1994

שנכרך בקודקס מסוים, בהינתן רקע תרבותי מסוים.¹⁰ כלי זה איננו חדש כלל וכלל – שהרי גם מאמצי הלחמניזם החליפו את העדשה תדיר ודנו בחיבור (האידיאלי) באמצעות איסוף שגיאות קונקרטיות בכתבי יד ספציפיים. אף במדעי היהדות, קריאה של טקסטים באמצעות החלפת עדשה הוכיחה עצמה כפורה במיוחד.¹¹ גם אם שינוי קנה-מידה איננו מוזכר באופן מפורש, הרי שקריאה מן הסוג הזה אפשרה הסקת מסקנות היסטוריות בנוגע ליצירתם של טקסטים. כך, למשל, הראה איוואן מרקוס כי אלעזר מוורמס יצר חיבורים שלמים מפיסות טקסטים ששכתב.¹² במאמרו על קטע קצר מחיבורי 'שיעור קומה', הוכיח בוהק כי למחברים לפעמים יש עניין ביחידות טקסטואליות קונקרטיות מתוך סט של יחידות כאלו, וכי יחידות מעין אלו עשויות להתגלגל במנותק מסט היחידות. בוהק אף הראה כי יחידה כזו תורגמה ללטינית ושולבה בספר מרשמים בן המאה החמש עשרה.¹³ החלפת העדשה משחקת תפקיד מרכזי גם בתיאוריה של פטר שפר אודות טקסטים של 'ספרות ההיכלות'. בין אם אנו סבורים כי מדובר בקבוצת טקסטים הראויה לכינוי 'ספרות', ובין אם לאו, ובין אם נעסוק במחלוקות חוזרות ונשנות אודות גבולותיה של 'ספרות' זו, ובין אם לאו, קשה להתעלם מהשפה שבחר שפר לתאר את תוצאות הניתוח הטקסטואלי שלו:

התוצר המשמעותי ביותר של החקירות שנעשו עד כה היה להראות שאנו עוסקים בספרות תנודתית ביותר, אשר התגבשה במגוון של מאקרופורמים השזורים זה בזה ברמות רבות ושונות [...] התמונה מסובכת ומובחנת אף יותר כאשר משווים קבוצות בודדות של מסורות ויחידות ספרותיות קטנות יותר ברמת המיקרופורמים אחד עם השני, אשר יכולים להופיע במגוון יחסים בתוך המאקרופורמים השונים.¹⁴

- 10 אפשר להוסיף לעדשות השונות הללו גם עדשות 'מלאכותיות' יותר, כמו רצף חיבורים. ראו, לדוגמה, את מחקרו של דיוויציה המבקש לבחון, באמצעות גישה סינכרונית ודיאכרונית, את נוכחותם של 'רצפים' של חיבורים בקודקסים. ראו: P. Divizia, 'Texts and Transmission in Late Medieval and Early Renaissance Italian Multi-Text Codices', K. Pratt et al. (ed.), *The Dynamics of the Medieval Manuscript*, Göttingen: V&R unipress, 2017, pp. 101–110.
- 11 על תיאוריות טקסטואליות במדעי היהדות ראו, בין היתר: C. Sirat, *Hebrew Manuscripts of the Middle Ages*, Cambridge England; New York: Cambridge University Press, 2002, pp. 234–294; M. Beit-Arié, 'Transmission of Texts by Scribes and Copyists: Unconscious and Critical Interferences', *Bulletin of the John Rylands Library* 75, no. 3 (1993), pp. 33–52 (לעיל הערה 4).
- 12 I.G. Marcus, *'Sefer Hasidim' and the Ashkenazic Book in Medieval Europe*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018, pp. 35–36.
- 13 G. Bohak, 'God's Right Eye and Its Angel in Jewish and Christian Magic', F. Buzzetta (ed.), *Anges et Démons d'orient et d'occident*, Paris: Éditions Kimé, 2017, pp. 63–89.
- 14 P. Schäfer, *The Hidden and Manifest God: Some Major Themes in Early Jewish Mysticism*, Albany: State University of New York Press, 1992, p. 6 קצר על המהדורה של שפר לספרות ההיכלות, וכן על ספרות זו והמחלוקות העיקריות הנוגעות אליה, ראו: C. Rowland, C.R.A. Morray-Jones, *The Mystery of God: Early Jewish*

מאקרופורמים, אשר יכולים להיות חיבורים קונקרטיים (אך לא בהכרח),¹⁵ הם במידה רבה עדשה (ממשית או מדומיינת) הממצעת בין (עדשת) הקודקס הפיזי והמיקרופורמים הקונקרטיים (אבני הבניין של המאקרופורמים). על בסיס תיאוריה זו יצר שפר את המהדורה הסינופטית לספרות ההיכלות (1981), אשר ספגה ביקורת – בייחוד על המתודולוגיה – מצד דניאל אברמס.¹⁶ קיים מתח ברור בין ההצהרה של שפר לפיה אין במהדורה הסינופטית שיצר כוונה להניח הגדרה כוללת של "ספרות ההיכלות", לבין האופן בו הוא משייך טקסטים "ללא ספק לספרות ההיכלות".¹⁷ מתח זה נובע, לפחות בחלקו, מהפער שבין המתרחש ב-*in vitro* למתרחש ב-*in vivo*: בעוד במעבדתו החוקר מנסה לבודד תופעות ולתאר אותן באופן ליניארי, המתרחש במציאות מורכב בהרבה. דווקא חלקו השני של הציטוט המובא – העוסק בתמונה ה"מסובכת" יותר – רלוונטי לדיון שלנו, כיוון שאני מבקש להתמקד דווקא בתמונה זו, באמצעות השוואה של יחידות טקסטואליות קטנות. אין זה אומר כי לטובת השוואה מן הסוג הזה נזנח את ה"חיבור" ככזה, וגם לא את הקודקס. למעשה, פעולת החלפת העדשה מבקשת לשמר כל אחד מקנייה המידה הללו, תוך הצגתה של תמונה מורכבת, אינדיבידואלית ומרובדת. יחד עם זאת, ובניגוד ללחמניזם, אין בכוונתי להשתמש בעדשות מדומיינות תוך הנחה כי אלו משקפות טקסט אידאלי, או לדרון ב"מאקרופורם" אידאלי כזה, כיוון שיש בגישה זו מן החזרה אל ה"urtext".

בשביל להדגיש את החלפת העדשה, ולהפוך את הפעולה לגלויה ומפורשת, אעשה שימוש במילה "גן", אשר תתייחס ליחידה טקסטואלית קטנה. אין ב"גן" זה בכדי להצביע על קשרים "משפחתיים", והשימוש בו נעשה מתוך הבנה כי האנלוגיה הגנטית אומנם איננה מושלמת, אך טובה דיה במקרה זה.¹⁸ ההתייחסות ל"גן", תוך התחשבות בריבוי הצורות (פולימורפיזם) של "גן", אף מסייעת להבנה כי מדובר ביחידה קטנה שניתן עוד לצמצם ולהרחיב – גנים שונים יכולים לחפוף זה לזה

- 15 *Mysticism and the New Testament*, Leiden; Boston: Brill, 2009, pp. 228–256
כפי שהעיר אברמס, שפר ערך מאקרופורם שלא מצא בכתב יד. ראו אברמס (לעיל הערה 4),
n.96 42.
- 16 שם, בייחוד עמ' 40–47 ועמ' 479–489. עם זאת, נראה שאברמס איננו מבקר את החלפת
העדשה "שמבצע שפר, אלא את האופן בו נבחרו והוצגו כתבי היד במהדורה הסינופטית.
- 17 פ' שפר, 'תיחומה של ספרות ההיכלות', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות ט (תשמ"ה),
עמ' 88. את גישתו שלו הפעיל שפר, יחד עם רביגר, על חיבורי "ספר הרזים". ראו B. Rebigier,
P. Schäfer, Sefer Ha-Razim I und II: Das Buch der Geheimnisse I und II, vol. 2,
Texte und Studien zum antiken Judentum 132, Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
- 18 בהקשר הזה נזכיר כאן את מקורה של הטרמינולוגיה הגנטית עצמה: היו אלו הביולוגים
שהשתמשו באנלוגיה טקסטואלית כדי לדרון בתגובות כימיות, תוך שימוש במונחים כמו תרגום,
שנתוק ורצפים של אותיות כדי לייצג תהליכים כימיים. ראו, לדוגמה, את הציטוט הבא
מספריהם של L. Hartwell et al., *Genetics: From Genes to Genomes*, 6th ed., New York: McGraw-Hill Education, 2018, p. 189: 'The information constructed from
the four-letter language of DNA bases is analogous to the information built from
the 26-letter alphabet of English or French or Italian. Just as you can combine the
26 letters of the alphabet in different ways to generate the words of a book, so,
too, different combinations of the four bases in very long sequences of
nucleotides can encode the information for constructing an organism'.

(overlapping gene), והגבולות של גן נקבעות בהתאם לדיון ולהתקדמות מאמצי המחקר. גבולות אלו הם מסגרת הקריאה (reading frame) שלנו. מופעיו החוזרים של גן בטקסטים שונים יתואר כמבסס קשר (edge, קשת) בין קשריות (nodes, קשתות) ברשת טקסטואלית.¹⁹ רשת זו איננה בעלת מרכיב טמפורלי או גיאוגרפי כשלעצמו. היבטים כאלו ישובו בדיון ההיסטוריוגרפי, או אז נאלץ לתאר תמונה קפואה של הדינמיקה הטקסטואלית, תוך שימוש בהנחות (מפורשות!) שיסייעו לנו לנסח השערות. ככלל דיסציפלינה מדעית, גם כאן נדרשת בחינה מחודשת מתמדת של ההנחות ושל ההשערות, וניסוחן מחדש. השפה ההסתברותית – גם אם לא מספרית – תהא דומיננטית.²⁰

בדוק ומנוסה: טקסטים טכניים ומשוואת הכוחות

במאמר זה אני מציע לבחון סוג מסוים של טקסטים – טקסטים טכניים – באמצעות שימוש קונספטואלי ברשת. 'טקסטים טכניים', לצורך מאמר זה, אלו טקסטים המנחים את הקורא בביצוע דבר מה, כך שבסופו הוא יכול להשוות את תוצר פעולותיו המצוי לתוצר האידאלי הרצוי.²¹ ספרי בישול המציעים לקורא לערבב יחד חומר א' עם חומר ב', לבשל אותם ג' שעות ולהוסיף חומר ד' – הם דוגמה מצוינת לטקסט טכני. הקורא מוזמן לבצע את ההנחיות, ובאופן טבעי – להשוות את התוצאות המצויות לרצויות. בעקבות כך הוא יכול, למשל, להחליט לוותר על חומר ב' ולהחליפו בכמות כפולה של חומר א', או לערבב אותו עם חומר ו'. ברגע זה, בו הקורא-נסיין מתערב בטקסט הטכני שלפניו ומשנה אותו, הוא כבר איננו קורא פסיבי. מכיוון שטקסטים טכניים אלו מזמינים ביצוע והשוואה, הרי שהקורא-נסיין לעולם איננו רק קורא-נסיין, ויש לראות בו כותב-יוצר לכל דבר. תופעה זו מתרחשת גם בספרי רפואה, למשל, ושכתובים, גלוסות והערות שוליים אינן דבר נדיר למראה – לא בכתבי יד, ואף לא בספרות מודפסת. בכל מקרה, התופעה איננה מוגבלת לטקסטים טכניים, אך היא מועצמת בהם לאור האינטראקציה הייחודית עם הקורא/ת.

כאשר הידע בטקסט הטכני מיוחס לדמות מפורסמת, הרי שהקורא-נסיין נאלץ להתמודד בצורה מורכבת יותר עם פעולות המתערכות בטקסט. במובן זה, ניתן

- 19 על טרמינולוגיה זו ראו: M. Newman, *Networks*, New York: Oxford University Press, 2018, pp. 105–106. לשימוש רעיוני אחר ברשת במחקר של כתבי יד ראו, לדוגמה, את מאמרו של ריווה, בו הרשת מורכבת מחיבורים קונקרטיים (קשריות) המחוברים זה לזה אם הם מופיעים באותו הקודקס. ראו G.F. Riva, 'Network Analysis of Medieval Manuscript Transmission. Basic Principles and Methods', *Journal of Historical Network Research*, no. 3 (2019), pp. 30–49.
- 20 רק במקרים מסוימים מאוד נוכל לנסות ולבחון את החוקים ה"מכניים" של הלחמניום. לדוגמה, כאשר מחבר מצטט מכתב יד ונותן ממנו סימן ספציפי שיעזור לנו עם זיהוי הריחוד ערכי של כתב יד זה. גם אז, כמובן, מוטב לבחור בשפה ההסתברותית, כי האפשרות שכתב יד דומה נעלם מאיתנו תהיה קיימת לנצח.
- 21 מחקרים אחרים מתייחסים לטקסטים אלו כאל Manuals או Handbooks. ראו, למשל: A.N.H. Creager, M. Grote, E. Leong, 'Learning by the Book: Manuals and Handbooks in the History of Science', *BJHS Themes* 5 (2020), pp. 1–13

לראות בייחוס כפעולה הנועדה לשמר את הטקסט כפי שהוא ככל האפשר. האם הדבר מנע מכל קורא להתערב בטקסט? בוודאי שלא, ויש יותר מטכניקה אחת אותה מציגים מחברים כדי להתמודד עם הייחוס.²² תופעה טקסטואלית אחרת שנועדה לשמר את הטקסט היא מה שלאונג מכנה 'the language of testing'.²³ לצד מרשמים רבים נכתב, לעיתים תכופות ביותר, כי המרשם "נוסה" ונמצא מוצלח. מרשמים אלו אינם ייחודיים למה שאנו מכנים "ספרות מאגית", והם מופיעים גם בספרות הרפואית. בטקסטים בעברית יהיה זה לרוב הצירוף "בדוק ומנוסה", בטקסטים בערבית "محرّب", בטקסטים בלטינית 'probatum est', ובטקסטים ביוונית 'δόκιμον'.²⁴ שפה מן הסוג הזה מצריכה התמודדות נוספת מצד הקורא־נסיין: עבורו, אותה הסמכות שמסרה את סדרת ההנחיות סבורה כי התנסות איתן מובילה לתוצאה הרצויה. מבלי להיכנס לשאלה מה בדיוק הוגדר כניסיון מוצלח עבור הקורא־נסיין, אנו יודעים כי מרשמים לעיתים נתפסו כלא אפקטיביים בגלל שהם שקריים, מעוותים, או כאלו שאיבדו מסגולתם. כך, לדוגמה, במאה החמש עשרה אנו מוצאים בגרמניה ובאיטליה טקסט המכונה *Liber consecrationum* (ספר הקידושים), שתכליתו היא השבת הכוח למרשמים (וליתר דיוק, ניסיונות, *experimenta*) שאיבדו מכוחם. נקודת המוצא של הקורא־נסיין הבוחר להפעיל את הפרקטיקה של ספר הקידושים היא שהמרשם שברשותו חסר כוח (*virtue*) ואינו אפקטיבי בגלל שהוא חסר, שקרי, או שהוא איבד מכוחו במרוצת הזמן.²⁵ אפשר להניח שאם קורא־נסיין היה סבור שמרשם שבידו איבד מכוחו, יהיה לו קל יותר (ואף נחוץ) להתערב בטקסט. ברור, אם כן, שתיוג מרשם כ'בדוק ומנוסה' אינו דבר של מה בכך עבור הקורא־נסיין. האם הדבר מנע מכל קורא כזה להתערב בטקסט? בוודאי שלא, וגם כאן מחברים מציגים טכניקות שונות.²⁶ הדבר נכון גם לגבי מידע עדכני או התאמה של

- 22 לדוגמה, מרשם עשוי להיות מיוחס לדמויות שונות בטקסטים שונים, או ללא ייחוס כלל. ראו, למשל, את מרשמי סגולות עור הנחש המיוחס לדמויות שונות. ראו: G. Bohak, 'Rabbanite Magical Texts in Karaite Manuscripts', *Karaite Archives* 1 (2013), pp. 26–27.
- 23 ראו: E. Leong, *Recipes and Everyday Knowledge: Medicine, Science, and the Household in Early Modern England*, University of Chicago Press, 2018, pp. 99–123.
- על היחס בין מאגיה למדע ראו, למשל: S. Page, 'Magic', J.W. Armstrong, P. Crooks, A. Ruddick (eds.), *Using Concepts in Medieval History: Perspectives on Britain and Ireland, 1100–1500*, Cham: Springer International Publishing, 2022, pp. 132–136.
- 24 ראו: D. Gutas, 'The Empiricism of Avicenna', *Oriens* 40, no. 2 (2012), pp. 428–30; G. Bohak, 'Greek, Coptic, and Jewish Magic in the Cairo Genizah', *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 36 (1999), pp. 39–40; Leong, *Recipes and Everyday Knowledge*, p. 101.
- 25 ראו: R. Kieckhefer, *Forbidden Rites: A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*, Magic in History, University Park, Pa: Pennsylvania State University Press, 1998, pp. 256–286.
- 26 דוגמה לטכניקה כזו היא הסתייגות. ראו, לדוגמה, את המובא בחיבור 'צורות שנים עשר מזלות' שפרסם שצמילר: 'זוה בדוק ומנוסה לפי עדות הספר, והניסיון יאמיתנו'. ראו: 'שצמילר, צורות אריה לכליות והמחלוקת על לימודי החכמות בראשית המאה הי"ד', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ט (תש"ן), עמ' 404.

הנחיה לגורמים סביבתיים. כך, למשל, קורא־נסיין של ספר המכיל הנחיה להשתמש ב"קלף בתוליי", שבדרך כלל מובן כקלף בו לא נעשה שימוש קודם, מוסיף 'אמנם לא מאלו שמוכרין בשוק, כי לא יתאמת לך אם הוא מבהמה אשר לא התחברה לשמוש ואינו בתוליי'.²⁷ במקום אחר הוא מציין במפורש כי גורמים סביבתיים גרמו לו לשנות את ההנחיות על מנת להקל על המשתמש. בעוד במקור בו השתמש ('מפתח שלמה') ניתנות הנחיות להכנת נוצה לכתיבה, הקורא־נסיין שלנו מודיע כי אין צורך לטרוח וניתן להשתמש בקנה לצורך הכתיבה:

והנה דע כי במפתח שלמה לא הביא ענין הקנה אשר זכרנו, ונ"ל [ונראה לדעת] כי הסיבה הוא היותו המפתח מסודר בגלילות שאינם נמצאין]ם קנים דקי]ם] ראויים לכתיבה, ורובם ככולם נוהגים כתיבתם בנוצות. אמנם במקומות אשר הם מצויים הקנים הנ"ל [הנזכרים לעיל], נ"ל [נראה לי] כי יוצדק עליו מה שאמרנו ממנו. ומצאתי און לי במפתח שלמה בענין הקנה העב[ה] שתיקח להפשטת העור כמו שתראה בפרק י"ז, ומשם העתקתי מעשה הקנה הנ"ל. כי למה יגרע זה מזה היות כלו מין אחד. ויוכל ליקח הרבה קנים בפעם אחד, שלא יצטרך לכל קולמוס אחד לטרוח כמו זה.²⁸

כך משנה המחבר את ההנחיות, כדי להתאימן (ובמקרה הזה גם להקל) על המשתמש, תוך שהוא מציין כי עושה זאת לאור ניסיונו ('ומצאתי און לי'), תוך התחשבות בתנאים הסביבתיים ('במקומות אשר הם מצויים') והסתמכות על טיעון לוגי ('היות כלו מין אחד'). את הנוסחאות העתיק ממקום אחר במפתח שלמה שדן בשימוש בקנה (שלא לצורכי כתיבה), ובכך מוכיח כי רואה בחיבור טקסט פתוח ודינמי, אותו ניתן לעדכן, לשפר ולהתאים. אצל מחברים אחרים אנו יכולים לראות נטייה לחבר חיבור המקיף את כל החומר שמצוי ברשותם, כמו בסומה של גאנל (ראו להלן). במקרים אלו, בהם המחברים מייצרים למעשה אוספים של פורמולות וטכניקות, ומבצעים בהם שינויים בהתאם לשאר החומר המצוי ברשותם, הנחת ה־urtext בעייתית אף יותר. לפנינו משוואת כוחות הפועלים זה כנגד זה, והחוקר/ת נדרש/ת להכריע: האם הכוחות המשמרים (ייחוס, השפה הניסויית) גוברים על אלו המחדשים (עדכון, אדפטציה), או להיפך? כל אלו תלויים בפרט המסוים בו אנו דנים, כיוון שקוראים ומחברים שונים עשויים לקבל החלטות שונות בהתאם לשיקולי כוח שונים, גם אם אלו עלולים להיות מפתיעים עבורנו כקוראים מודרניים.²⁹ כך, למשל, ייתכן ונפתע

27 כ"י מוסקבה, אוסף גינצבורג 693, דף 13ב. על כתב יד זה ראו: ג' סופר, 'כתבי היד העבריים של מפתח שלמה ופרק על המאגיה של השבתאים', קבלה: כתב עת לחקר כתבי המיסטיקה היהודית לב (תשע"ה), עמ' 161–162.

28 שם, דף 11א.

29 על ניסיון לניתוח פסיכולוגי של מחברי טקסטים בעידן מדעי הרוח הדיגיטליים – ובאמצעים כמותיים – ראו: R.L. Boyd, 'Psychological Text Analysis in the Digital Humanities', S. Hai-Jew (ed.), *Data Analytics in Digital Humanities*, Cham: Springer International Publishing, 2017, pp. 161–189. איני סבור כי אנליזה טקסטואלית לבדה הולמת אבחנות פסיכולוגיות, קל וחומר כאשר הקונטקסט התרבותי-חברתי איננו בן זמננו ומקומנו. למרות ששימוש בכלים פסיכומטריים לזיהוי מאפיינים פסיכולוגיים הפך לנפוץ בשנים האחרונות, יש להדגיש את מגבלת הכלים האלו כאשר אנו עוסקים בטקסטים – ולא בבני אדם –

לגלות כי בעיני הרב יהודה פרץ ותלמידו, אשר פעלו בלונדון ובאמסטרדם במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה ועסקו, בין היתר, באיסוף, תרגום וחיבור מרשמים, אין כל בעיה להשתמש ב'שמות הכישופים' ולבצע פרקטיקה שמתוארת על ידיהם כנפוצה בקרב מכשפים: 'בוזה העיגול נכנסים כל המכשפים לידע אמיתות מאיזה דבר שירצו לפי שהוא בלתי שום סכנה ואמיתי בלי ספק'.³⁰ מהיעדר ההתייחסות למונח 'כישופים' ו'מכשפים' נראה כי אלו לא הטרידו את התלמיד, גם אם הם באופן טבעי מובילים לזיהוי הפרקטיקה עם 'כישוף'. לעומת זאת, התלמיד כן מתייחס בהערה לרכיב אחר של הטקס – צריך לדאוג כי בתחתיתו של כלי אליו נאסף דם העוף שנשחט במהלך הפעולה יהיה עפר: 'היינו בכלי שבתחתיתו עפר, שבלא כן הוא אסור גמור'.³¹ גם אם פרץ ותלמידו בחרו לשמור על הטקסט, היינו מצפים לשפה אדפטיבית שתעלים, לדוגמה, את התיאור של הפרקטיקה ככישוף. אך לא כך. לכן יש לבחון את משוואת הכוחות באופן פרטני, והיא זו שתכריע, בסופו של דבר, את השאלה ההיסטוריוגרפית: מהו משקלם של כל אחד מרכיבי תמהיל ההמשכיות והחדשנות בטקסט?

השיטה הלחמנית ונגזרותיה מכוונת לרקונסטרוקציה של ה־urtext וכוונת המחבר "המקורי". בחינה של טקסט באמצעות פרדיגמת הרשת מתמקדת בקשרים הטקסטואליים שמתוארים באמצעות ה־רקונסטרוקציה של הטקסט ליחידות טקסטואליות קטנות יותר, שעדות לקיומן אנו מוצאים בטקסטים עצמם. כאשר הדבר נעשה תוך הבנה מתמדת כי בפעולת 'החלפת העדשה' אנו מצמצמים (או מרחיבים) את גבולות שדה הראייה שלנו, ובתמורה מתקבלת תמונה בעלת חדות גבוהה (או נמוכה) יותר, זו מאלצת אותנו לנוע הלוך ושוב בין העדשות השונות. פרדיגמת הרשת עצמה מאפשרת בחינה של הטקסט באופן מורכב, איבינארי, שאיננו מחייב ייצוג שבנוי מהסתעפויות דיכוטומיות. הפרדיגמה הזו איננה מתיימרת לצמצם את הצורך ב־iudicium, כושר השיפוט, הפילולוגי, אלא לייצג באופן נאמן יותר את המורכבות הטקסטואלית, תוך ויתור מודע על השערת ה־urtext.

ובכאלו שנכתבו בעולם אחר, עם נורמות חברתיות שונות, מצוקות אחרות והתמודדויות שזרות לנו. עם זאת, ברי כי למחברים שונים אסטרטגיות התמודדות שונות עם קונפליקטים (אם אלו בכלל קיימים עבורם!), שלא תמיד עולות בקנה אחד עם תפיסות רווחות. כמובן שיש מקום לדרון באסטרטגיות התמודדות אלו, אלא שניסיונות לגשר בין אסטרטגיות אלו לתפיסות רווחות עשויות לפספס תופעות תרבותיות ייחודיות. עוד על ניתוח פסיכולוגי של טקסט באמצעות כלים חישוביים ולמידת מכונה – על יתרונותיה ומגבלותיה – ראו: J.C. Jackson et al., 'From Text to Thought: How Analyzing Language Can Advance Psychological Science', *Perspectives on Psychological Science* 17, no. 3 (2022), pp. 805–826. על ניסיון לנתח טקסטים מעולמות תרבותיים קרובים כדי ללמוד על תופעה פסיכולוגית רחבה (הפרעות קוגניטיביות ודיכאון) ראו: J. Bollen et al., 'Historical Language Records Reveal a Surge of Cognitive Distortions in Recent Decades', *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118, no. 30 (2021), <https://doi.org/10.1073/pnas.2102061118>

30 ראו דף 4א* (סימון הכוכבית משמעו התייחסות לעימוד חדש של כתב היד) במהדורת הפקסימיליה שפורסמה על ידי גולנץ: H. Gollancz, *Sepher Maphteah Shelomo*. London: Oxford University Press, 1914. על יהודה פרץ ותלמידו ראו סופר (לעיל הערה 27), עמ' 166–174.

31 ראו כ"אמסטרדם, ספריית הרוזנטליאנה 12, דף 70ב.

לפרדיגמת הרשת, אם כן, שלושה תפקידים עיקריים. ראשית, מדובר בכלי תיאורי. באמצעות כלי כזה ניתן לתאר מספר חיבורים כקשורים זה בזה, ללא הנחת סיבתיות. במונחים של סטטיסטיקה, הרי שפרדיגמת הרשת מאפשרת לנו לתאר מתאם (correlation). ככזו, הרי שהיא גם כלי מחקרי – מתאם איננו משקף בהכרח סיבתיות, אך הוא בהחלט מניע לבדיקת סיבתיות כזו. מחקרו של ורונוז על שמות האל בטקסטים המיוחסים לשלמה הוא דוגמה לתיאור מתאם כזה.³² גם מסלר, לאחרונה, הציעה לבחון רשימות של שמות מלאכים על מנת לגלות קשרים אפשריים בין חיבורים שונים.³³ מלבד תפקידה התיאורי והמחקרי, ניתן להשתמש בפרדיגמת הרשת ככלי פרשני, שכן לאחר תיאור מתאם וקשרים פוטנציאליים, נוכל לבחון ולהציג את הפולימורפיזם הגנטי, שישמש כחומר לדין היסטוריוגרפי.

מכלול המאגיה הקדושה, ספר רזיאל וספר בילט: גנים משותפים ברשת טקסטואלית ענפה

אקלקטיות מודעת היא מסימני ההיכר של ברנגר גאנל, מלומד נוצרי קטלאני בן המאה הארבע עשרה אשר ביקש, באמצעות מקורות אותם הוא מזהה עם תרבויות שונות, לייצר מערכת של מאגיה חדשה. מאגיה (magica), עבור גאנל, היא מדע (scientia) השימוש בשמות האל בשביל לשלוט ברוחות טובות וברוחות רעות. את שיטתו פורס גאנל באופן מפורט למדי בחיבור בן חמישה ספרים אותו הוא סיים לכתוב בשנת 1346 – 'מכלול המאגיה הקדושה' (*summa sacre magice*).³⁴ כיאה לז'אנר אליו גאנל משייך את חיבורו – סומה – הוא מביא בפני הקורא דעות שונות ומנסה להסביר אותן, לדרגן לפי איכותן או ליישב ביניהן. דעות שונות אלו משקפות, לדברי גאנל עצמו, מקורות שונים או מחברים שונים, הגם שאלו לעיתים תלויים זה בזה בעיני גאנל. כך, לדוגמה, תות' היווני הוא מי שכתב פרשנות לכתבים של מורו, שלמה

ראו: J. Véronèse, 'God's Names and Their Uses in the Books of Magic Attributed to King Solomon', *Magic, Ritual, and Witchcraft* 5, no. 1 (2010), pp. 30–50 32

ראו: Katelyn Mesler, 'The Latin Encounter With Hebrew Magic: Problems and Approaches', S. Page, C. Rider (eds.), *The Routledge History of Medieval Magic*, Routledge London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019, pp. 85–98. אליבא דמסלר (עמ' 96, תרגום שלי): 'בעוד שהצעתה לעיל שהופעת שמות קודש או שמות מלאכים בעברית אינה בהכרח סימן להשפעה יהודית ממש, מציאת מקבץ של שמות כאלו עשויה להיות יותר משכנעת. בטקסטים יהודיים ונוצריים מופיעים באופן תדיר סדרות ארוכות של שמות. אם שמות מסוימים מופיעים יחד, אנו עשויים לגלות קשרים לא ידועים בין טקסטים.'

עוד על גאנל ראו: C. Gilly, 'Between Paracelsus, Pelagius and Ganellus: Hermetism in John Dee', C. Gilly, C. van Heertum (eds.), *Magia, Alchimia, Scienza Dal '400 al '700: L'influsso Di Ermete Trismegisto*, vol. 1, 2 vols., Firenze: Centro Di, 2002, pp. 286–294; D. Gehr, 'Beringarius Ganellus and the Summa Sacre Magice: Magic as the Promotion of God's Kingship', S. Page, C. Rider (eds.), *The Routledge History of Medieval Magic*, Routledge Histories, London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019, pp. 237–253 34

המלך, וגם אם דעתו של תות' היא פרשנות לקביעותיו של המלך, הרי שאין זה אומר שהיא לא עומדת בסתירה אליהן. למעשה, קשה לקבוע בקריאת החיבור מיהי הסמכות הבכירה בעיני גאנל, מה שאולי מאפשר לו לקטנות רבה יותר. כך או כך, לגאנל תפיסה ברורה כי המאגיה נבנתה על בסיס ארבע השפות – עברית, לטינית, יוונית, וערבית – כשם שהפילוסופיה נוצרה משפות אלו.³⁵ בחירתו בז'אנר הסומה כפלטפורמה לכתיבתו משקפת, בין היתר, את השוואתו בין מאגיה לבין פילוסופיה.³⁶ בעיני גאנל, כל אחת מן השפות שואבת את כוחה מאותו המקור – השם המפורש (*semamphoras*).

התפיסה הפרניאלית (*perennial*) של המאגיה היא שמובילה את גאנל לאסוף מקורות שונים מתוך אמונה באחדות מקורם, והיא זו שמאלצת אותנו לבחון את התוצר הטקסטואלי באמצעות החלפת העדשות. ברי כי תפיסה פרניאלית זו איננה תמיד מובעת באופן מפורש, ולעיתים יש לחלצה מנרטיב המסירה של הטקסט.³⁷ כאשר הנחת העבודה של מחבר כמו גאנל היא שמקור הטקסטים השונים בהם הוא עוסק הוא אחד, הניסיון לסכמם לכדי מערכת מאגית (*magica*) אחת ככל הנראה נובע מהרצון להקיף את כלל החומרים שהגיעו לידיו בשביל לייצר מערכת שלמה המשחזרת את המערכת הקדומה שחלקים ממנה נשתמרו בטקסטים השונים. אחד מן הספרים בהם האקלקטיות המודעת דומיננטית, ושנרטיב המסירה שלו משתמעת תפיסה פרניאלית, הוא ספר רוזאל, או *Liber Razielis*. הכינוי 'ספר' או *Liber* עשוי להטעות את הקוראים המודרניים, כיוון שמדובר בקבוצה של חיבורים שכל הנראה נאספו, נאגדו ותורגמו בחצרו של אלפונסו החכם (1284-1221) ולבקשתו, במסגרת מפעל התרגומים בו תמך.³⁸ ההיסטוריה המדויקת של הטקסטים הללו טרם נבחנה באופן מקיף, אך במחקרו מראה ריימונד לייכט כי מדובר בקומפלקס של חיבורים (אותו הוא מכנה *Raziel Complex*) שייתכן ולחלקם מקור סורי/בבלי.³⁹ על אף שהתיארוך למחצית השנייה של המאה השלוש עשרה אותגר לאחרונה על ידי דמאריס גאר, שטענה כי יש לאחר את יצירתו של הקומפלקס למחצית השנייה של המאה הארבע עשרה, יש די ראיות לכך שהקומפלקס היה קיים כבר במחצית הראשונה של המאה הארבע עשרה, וגאנל הוא הוכחה לכך.⁴⁰ אם אנו בוחנים את היחידות

- 35 ג'ו. סופר, 'Wearing God, Consecrating Body Parts: Berengar Ganell's Summa Sacre Magice and Shi'ur Qomah', *Magic, Ritual, and Witchcraft* 16, no. 3 (2021), pp. 307–309
- 36 על שימוש בז'אנר הסומה לכתיבת מכלול המאגיה הקדושה ראו שם, עמ' 240–241.
- 37 על נרטיבים של מסירת טקסטים אשר יידונו במאמר זה ראו: J.P. Boudet, J. Véronèse, 'Le secret dans la magie rituelle médiévale', *Micrologus* 14 (2006), pp. 101–150
- ג'ו. וואלר, 'The Finding of Hidden Texts in Esoteric and Other Religious Traditions', *Correspondences* 7, no. 2 (2019), pp. 1–28
- 38 ראו: F. Secret, 'Sur quelques traductions du Sefer Raziel', *Revue des Études Juives* 128 (1969), pp. 223–245
- 39 ראו: R. Leicht, *Untersuchungen zur Geschichte der astrologischen Literatur der Juden*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, pp. 187–294
- 40 להצעת התיארוך של גאר ראו: D. Gehr, 'La fittizia associazione del Liber Razielis in sette libri ad Alfonso X il Saggio e una nuova determinazione delle fasi

הטקסטואליות הקטנות, כפי שנראה בהמשך, במכלול המאגיה הקדושה גאנל עושה שימוש במספר רב של חיבורים מקומפלקס וזיאל, וסביר שפגש בהן כקומפלקס שכבר תורגם ללטינית.⁴¹

כעת אבקש לדון במספר גנים המשותפים לכמה קשריות שונות. קשריות, או צמתים, הם חיבורים קונקרטיים, חד-פעמיים, המוגבלים בקודקס מסוים. כך, לדוגמה, 'שערי אורה של רבי יוסף ג'יקטיליה' הוא איננו קשרית, ודוגמה לקשרית יהיה החיבור שבדפים 33-97א בקודקס שבספרייה הבריטית שסימנו Harley 5510. מהו, אם כן, 'שערי אורה של רבי יוסף ג'יקטיליה'? זהו אוסף של קשריות המקיימות ביניהן קשרים 'חזקים' – כמות הגנים המשותפים לקשריות אלו גדולה במיוחד, עד כי במבט-על לעיתים דנים בהם כבטקסט (מדומיין, אידאלי) אחד. במונחים של תיאוריות רשת, הרי שקשריות אלו יוצרות, כשלעצמן, רשת בעלת צפיפות גבוהה במיוחד, שגם אותה ניתן לבחון באמצעות אנליזה גנטית, כלומר ניתוח היחידות הטקסטואליות הקטנות.⁴² אנליזה גנטית מחייבת קריאה צמודה של הטקסט לכל אורכו, תוך מודעות למסגרת הקריאה שנקבעת בתהליך 'זיהוי' של גנים. אם נבקש להחליף את העדשה שברשותנו כעת לעדשה מאקרוסקופית יותר, נוכל לכנות קבוצת קשריות קרובות אלו, או רשת צפופה זו, בשם 'מקבץ' (Cluster).⁴³ כפי שהדבר תקף ל'שערי אורה', כן הוא תקף ל-*Liber Razielis* על חלקיו השונים, כולל מקבץ *Liber Theysolius* – שמו של חיבור שלעיתים מצורף כנספח לקשריות *Liber Razielis*.⁴⁴ עבור הדיון במאמר זה, אשתמש בקשריות הבאות להן קבעתי קיצורים לנוחות הקריאה:

מקבץ *Liber Theysolius* (LT):

קשרית LT1 – Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 89, sup. 38., 232r-242v.

קשרית LT2 – Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, 14 B 36, 135r-151r.⁴⁵

מקבץ *Summa Sacre Magice* (SSM):

קשרית SSM1 – Kassel, Landesbibliothek und Murhardsche Bibliothek der Stadt Kassel, 4° MS astron. 3, 1r-149r.

קשרית SSM2 – Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, 14 B 36, 185r-264v.⁴⁶

- redazionali del trattato, della loro datazione e dell'identità dei compilatori coinvolti', *Viator* 43 (2012), pp. 181–210.
- 41 ראו סופר (לעיל הערה 35), עמ' 329-327.
- 42 על צפיפותה של רשת ומציאת מקבצים (clustering, או community detection) בסוגי רשת שונים ראו ניומן (לעיל הערה 19), עמ' 565-494.
- 43 מקבץ זה מקביל במידה מסוימת למונח Work בטרמינולוגיה של בקוואל. ראו בקוואל (לעיל הערה 4), עמ' 22.
- 44 על *Liber Theysolius* ראו: S. Page, 'Magic and the Pursuit of Wisdom: The 'Familiar' Spirit in the *Liber Theysolius*', *La Corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures, and Cultures* 36, no. 1 (2007), pp. 41–70.
- 45 על כתב יד זה ראו לייכט (לעיל הערה 39), עמ' 290-262.
- 46 הקשרית מכילה קטעים רבים, אך לא באופן רציף, שנשייך למקבץ SSM. בדיון עתידי, מוטב יהיה לחדד את מסגרת הקריאה והגדרת הקשרית.

מקבץ (LB) Liber Bileth:

Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, II.III.214, 78v-84r.⁴⁷ – LB1 קשרית
Cambridge, CUL: T-S NS 246.14 + T-S AS 142.15.⁴⁸ – LB2 קשרית

בספר הראשון של מכלול המאגיה הקדושה, בפרק המכונה 'על ארבעים הרוחות' (*de ventis 40*), גאנל מתאר את אופן השבעת הרוחות, ומנחה את הקורא ללכת סביב למעגל או מקום ההשבעה שבע פעמים, ואם הקורא אינו פועל בתוך מעגל, עליו ללכת מימין לשמאל או משמאל לימין בהתאם לדת אליה משתייך, כפי כיוון הקריאה: אם "לטני או יוני", על הקורא ללכת משמאל לימין, ואם "עברי או ערבי", עליו ללכת מימין לשמאל.⁴⁹ ההשבעה עצמה מכילה רשימות ארוכות של שמות מסוגים שונים (מלאכים, אלוהיים, שדים), ביניהן רשימה המכילה את הקטע הבא (ב8):

Eloy, Alcinael, Athymyzyel, Gutha, Ueath, Permanhe Madya,
Ghyela, Deusyd, Azamyel, Anoth, Sethagly, Oyha, Cynan, Negar,
Cynas, Pleursesthas, Thenar, Agynya, Pethyoth, Sceo, Ceth.

בקשרית LT1, הקטע מחולק באופן ברור לשניים (ב235):

Et per ista nomina [ובשמות האלו]: Eloy Acynael, Acyrnyziel,
Gutta, Brach, Parmanhe, Madya, Ghy, Hela, Deus, Yd, Adamyel.
Et per ista nomina [ובשמות האלו]: Anoch, Cechagby, Oyha, Synan,
Negare, Synas, Pleuretheas vel Techas, Thenare, Agyn, Ya,
Preyoth, Scoch, Ceth.

לצורך הדיון, אנצל את החלוקה המופיעה ב-LT1 כדי לדון כאן בשני גנים: גן1, המהווה את רשימת השמות מהשם הראשון (Eloy) ועד לשם Adamyel (או Azamyel), וגן2, המתחיל לאחריו, ונגמר בשם Ceth. זוהי מסגרת הקריאה שבחרתי לצורך האנליזה הגנטית, ויש כאן הנחה ברורה כי הגנים אצל גאנל והגנים בקשרית LT1 קרובות זו לזו. מהשוואה של כל אחד מהגנים הללו, אנו יכולים לתאר כמה הבדלים בולטים (ולמעשה, להגדיל את הרזולוציה שלנו עוד יותר): מספר שמות בהם

47 מהדורה של הטקסט פורסמה על ידי בודה. ראו: J.P. Boudet, 'La magie au carrefour des cultures dans la Florence du Quattrocento: le "Liber Bileth" et sa démonologie', M. Ostorero, J. Véronèse (ed.) *Penser avec les démons: démonologues et démonologie (XIIIe-XVIIIe siècles)*, Firenze: SISMELE – Edizioni del Galluzzo, 2015, pp. 313–344.
הן המהדורה של בודה והן כתב היד עמדו לפניי בזמן כתיבת מאמר זה.

48 מדובר בקטעי גניזה שכבר פורסמו בעבר על ידי שפר ושקד. ראו: P. Schäfer, S. Shaked, *Magische Texte aus der Kairoer Geniza*, vol. 3, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, pp. 118–126.

49 SSM1, 8v: Unde incipiens aparte vocatoria circueat sepcies circulum vel locum ubi est. si sine circulo operatur, a levo in dextrum si latinus est vel grecus et a dextro in levum si hebreus vel arabs.

האות t והאות c מתחלפות – התחלפות נפוצה בכתבי יד בלטינית (Anoth מול Anoch, Ueath מול Brach), שמות שעוברים איחוד/פירוד (Deus Yd לעומת Ghyela לעומת Deusyd, Ghy Hela), וכן התחלפות של האות s והאות c (Cynan, Synas לעומת Cynas).⁵⁰ יש, כמובן, עוד הבדלים נוספים, אך ברצוני להתקדם למופעו הבא של רצף הגנים ג1ן וג1.2⁵¹

במאה החמש עשרה, ככל הנראה בפירנצה, אנו מוצאים את החיבור *Liber Bileth*, ספר בילט, כחלק מקודקס בו חיבורים רבים – חלקם מבוססים על פרקטיקות אסטרליות כיצירת צלמים במועדים מסוימים, אחרים על פרקטיקות של השבעת שדים ומלאכים.⁵² ספר בילט הוא אחד מן החיבורים בקודקס שכלל הנראה תורגם מעברית ללטינית, וקשריות מוקדמות של המקבץ אליו הוא משתייך (במאמר זה, מקבץ LB) נמצאות כבר במאה האחת עשרה בעברית. קשריות LB עוסקות בהשבעת וזימון השד בילט (או בילאר, ביליד, בנם של הנד ונעמה) כך שהוא יופיע לעיני המזמן.⁵³ על אף שהנוסחאות הלשוניות מהוות את רוב רובו של טקס הזימון, ישנן גם הוראות למחוות לא לשוניות ולפעולות טקסיות אחרות כמו תענית, רחצה, יצירת מעגל וכלים שונים (סכין, טבעת) והדלקת קטורת. או אז, ביום רביעי בדרך כלל, מונחה המזמן להיכנס אל תוך המעגל ולהתחיל להשביע באמצעות הנוסחאות הלשוניות השונות. בין נוסחאות אלו נמצא בקשרית LB1 גם את הנוסחאות הבאות:

LB1, 81v	
<p>et Petiel, Altiamel, Dethmusiel, Gieu, la, Biach, id est per manum, Ovadia, Geyhyel, Genel, id est Deus, Aadyriel [...] et per nomina XL et duarum literarum, explanatorum nominum [...] Anath, Cachag, Ora, Sinan, Negar, Ginas, Ptar, Cechag, Teva, Agu, Yupoc, Seo, Ceth</p>	<p>[...] ובשמות של ארבעים ושתיים אותיות, שמות מפורשים [...]</p>

50 לדין קצר אודות תופעות טקסטואליות אלו ראו סופר (לעיל הערה 35), עמ' 314-316.
 51 קונספטואלית, רצף גנים יכול להיחשב בעצמו כגן, ויש בו כדי להדגים מתאם חזק יותר – אך לא סיבתיות – בין טקסטים שונים.
 52 על קודקס זה ראו: D. Pingree, 'Learned Magic in the Time of Frederick II', *Micrologus* 2 (1994), pp. 39–56.
 53 על חיבורים עבריים של זימון השד בילאר ראו: ג' שלום, 'בילאר מלך השדים', א' ליבס (עורכת), שדים, רוחות ונשמות: מחקרים בדמונולוגיה מאת גרשם שלום, עמ' 9–51; ג' סופר, 'חותם בילט ומקומו בספרות הקביצה וחוג מפתח שלמה', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן גוריון, תשע"ו.

בניגוד לגן 1 וגן 2 שראינו ב-LT1 וב-SSM1, בקשרית LB1 שני הגנים הללו אינם צמודים זה לזה. עם זאת, הטקסט ביניהם מאפשר לנו, במקרה הזה, להוסיף על המידע שברשותנו. נראה שגן 2, לדוגמה, הוא שם מ"ב אותיות:

Anath	אבג
Cachag	יתץ
Ora	קרע
Sinan	שטן
Negar	נגד
Ginas	יכש
Ptar	בטר
Cechag	צתג
	חקב
Teva	טנע
Agu	יגל
Yupoc	פזק
Seo	שקו
Ceth	ציה

הדיון הפילולוגי אודות זיהוי של שם מ"ב אותיות בטקסט הלטיני נדון בעבר, ואין בכוונתי להאריך בו.⁵⁴ אם נניח את גן 1 של מקבצי LB לצד גן 1 של שאר המקבצים, נגלה גם כאן נקודות עניין שונות:

LB1	LB2	LT1	SSM1
Petiel, Altiamel, Dethmusiel, Gieu, la, Biach, id est per manum, Ovidia, Geyhyel, Genel, id est Deus, Aadyniel	שהם אלו חלטומיאל הי דרמוסיאל יהו יהביאל עובדיהאל הי ?תמיאל	Eloy Acynaël, Acyrnyziel, Gutta, Brach, Parmanhe, Madya, Ghy, Hela, Deus, Yd, Adamyel	Eloy, Alcinael, Athymyziel, Gutha, Ueath, Permanhe Madya, Ghyela, Deusydl, Azamyel,

מן ההשוואה הזו אנו למדים כי הצירוף Biach, id est per manum (מילולית: כלומר, ביד), שלא מקבל ביטוי בקשרית LB2, מקביל לצירופים Deus Yd ר

54 על מ"ב אותיות בחיבורי LB לטיניים ראו: G. Sofer, "And You Should Also Adjure in Arabic": Islamic, Christian, and Jewish Formulas in the Solomonic Corpus', *Esoteric Transfers and Constructions*, ed. Mark Sedgwick and Francesco Piraino, Cham: Springer International Publishing, 2021, pp. 57–71

Deusyd, ומכאן נראה ש־Yd הוא תעתיק לטיני של המילה העברית יד. צירופים אלו עשויים להיות קשורים בשם "עובדיהאל" שבקשרית LB2.⁵⁵ נוסף על הדיון בפולימורפיזם הגנטי, חשוב לציין כי בקשריות עבריות של LB אנו מוצאים שונות גדולה לא רק ברמת הגן, אלא גם באופן בו הגנים מונחים זה ביחס לזה, מה שבהכרח משפיע על מסגרת הקריאה שלנו. בקשרית LB2, לדוגמה, גן 1 וגן 2 אינם צמודים זה לזה, ובקשרית אחרת שלא הוזכרה במאמר זה הם מופרדים אף יותר על ידי טקסט נוסף. לכל אלו חשיבות גדולה בדיון ההיסטוריוגרפי, מכיוון שהן עשויות להצביע על פעולות עריכה של הטקסט ולסייע בתיארוכו.

אילו היינו עוברים בשלב הזה לדיון ההיסטוריוגרפי ומלבישים על הרשת שיצרנו את ההיבט הטמפורלי, מפתה היה לשרטט תהליך ליניארי ולפיו גנים שבאים לידי ביטוי במקבץ LB (שיש לנו ממנו קשריות מן המאה האחת עשרה) מצאו דרכם למקבץ *Liber Theysolius*, ומשם למקבץ ה־*Summa Sacre Magice* (שהמחבר מספר לנו על סיום כתיבתו בשנת 1346, תוך שהוא מציין במפורש את השימוש שעשה ב־*Liber Razielis*). אלא שמפתה ככל שיהיה, בחינה של גנים נוספים מציפה, שוב, מורכבות טקסטואלית שאינה הולמת תיאור ליניארי כזה. הבה נבחן את הגן אותו אכנה גן 3.

בהשבעות שונות מוזהרים השדים שאם לא יגיעו, יוענשו באופנים שונים, שכן הם חוטאים לאל בשעה שאינם סרים למרותו של מי שמשביע בשם האל. עונש שמוזכר במפורש במספר קשריות LB הוא צרעת, שנתפסת בספרות היהודית והנוצרית כעונשו של החוטא.⁵⁶ כך, לדוגמה, מתבקש המשביע להזהיר את השדים בקשרית LB1:

LB1, 82r	
Et si fueritis forte creatori nostro rebelles et verbis ac preceptis suis resistere volueritis omnes in spurcissimam lepram cadetis et omnes de pessima morte proculdubio moriemini.	ואם תמרדו כנגד יוצרנו, ותבקשו להתנגד למילותיו ופקודותיו, תפלו כולכם בצרעת המלוכלכת ביותר, ותמותו כולכם במיתה הרעה ביותר ללא ספק.

הגן הזה מופיע במקבצים נוספים שלא אדון בהם כאן. גן 3 מופיע גם בחיבור של גאנל, בספר השני, בפרק העוסק בנוסחאות השבעה המיוחסות לשלמה המלך:

55 קריאה של "עובדיהאל" כ"ביד האל" יכולה לעמוד מאחורי התעתיק הלטיני. ברי כי הנחה זו אינה סבירה בנוגע לגן שבקשרית LB1.

56 על צרעת כעונש ותרומתם של חז"ל בתפיסה זו – הן בקרב יהודים והן בקרב נוצרים בימי הביניים – ראו: א' שהם־שטיינר, חריגים בעל כורחם: משוגעים ומצורעים בחברה היהודית באירופה בימי הביניים, ירושלים תשס"ח, עמ' 51–78, ובמיוחד עמ' 66–74.

SSM1, 60r	
<p>Ut tu N., vel tales N. spiritus vel spirituum, in lepram purissimam(!)⁵⁷ totus incidas et mala morte moriaris. In profundum penarum proiciaris, quia ad exorcismata mea facta modo Salomonis non venisti, vel non aparuisti, vel non obedivisti ut conventum fuit tempore magni magistri nostri Salomonis...</p>	<p>לכן אתה, פ', או פ' כך וכך, רוח או רוחות, תיפול כולך לצרעת הטהורה (!) ביותר, ותמות מיתה רעה. תושלך לעונשים קשים, כי להשבעות שעשיתי בדרך של שלמה (<i>modo Salomonis</i>) לא הגעת, או לא הופעת, או לא היית ממושמע, כפי שהוסכם בזמן אדוננו הגדול שלמה...</p>

הגן הזה איננו מופיע במקבץ LT, ולכן הסבירות כי התהליך הליניארי שתיארנו מעלה ולפיו ל-*Liber Theysolius* יש תפקיד בתיווך שבין *Liber Bileth* לבין הסומה של גאנל קטן יותר (אם כי עדיין לא בלתי אפשרי). עתה נוכל לנסח זאת כך: ככל שנבחן יותר ויותר גנים משותפים, כן תתחדד המסקנה ההיסטוריוגרפית שנבקש לשרטט, אך זו לעולם תישאר בגדר השערה (סבירה יותר או פחות). במקרה שלנו, אם אנו מניחים כי מקבץ LT כפי שמצוי בידינו כעת משקף נאמנה את הטקסט בו עשה גאנל שימוש, הרי שייתכן ולגאנל הייתה גישה גם לטקסט ממקבץ LB, ובו האיום בצרעת כלפי השדים. האפשרות הזו הופכת סבירה יותר כאשר אנו בוחנים קשרים נוספים שאינם באים לידי ביטוי ברשת הטקסטואלית. דוגמה לכך הם הקשרים הפיזיים שעליהם עלינו לתת את הדעת בשעה שאנו מגיעים לדיון ההיסטוריוגרפי ולשלב העלאת ההשערות. העובדה כי קשרית LT1 מצויה בקודקס שמכיל גם חיבור שהגיע מגאנל ובו גן 3 הכולל בתוכו את הצירוף 'צרעת טהורה ביותר', מחייבת התייחסות.⁵⁸ בהקשר הזה, סמיכותם של החיבורים במאה החמש עשרה והעתקתן על ידי אותה היד (!) מראה כי במאה החמש עשרה, לכל המאוחר, חיבורי מקבץ LT וחיבורי מקבץ SSM הסתובבו יחד ברומא. בחינה של גנים משותפים נוספים מחזקת את ההשערה כי חיבורי מקבץ LT שבידינו משקפים נאמנה את החיבור בו גאנל עשה שימוש, ונוכחותם יחד במאה החמש עשרה ברומא מחזקת את השערה זו אף יותר. אם נסתמך על השערה זו, הרי שחיבורי מקבץ LT ומקבץ LB הגיעו לגאנל באופן בלתי תלוי. כך או כך, אנליזה גנטית נוספת ומקיפה תסייע באישוש המסקנה או בדחייתה. בהנחה שגאנל פירק וחיבר מחדש את הטקסטים, כפי שראינו, ראוי לשאול מה עשוי היה להיות המניע לפעולה מעין זו. ייתכן שרמז לתשובה אנו מוצאים במובאה אחרת בסומה, בה כותב גאנל כי מי שידוע היטב (*scias bene*) את התורה, יכול

57 השוו ל-*spurcissimam* (המלוכלכת/מזוהמת ביותר) שבקשרית LB1.

58 על נוכחות חיבור של גאנל בקודקס ראו: D. Gehr, "Spiritus et Angeli Sunt a Deo Submissi Sapientie et Puro": il frammento del *Magisterium eumantice artis sive scientiae magicalis*. Edizione e attribuzione a Berengario Ganello', *Aries* 11, no. 2 (2011), pp. 189–217.

להשתמש בפסוקיה כדי לכתוב השבעות שונות – ארוכות או קצרות – כפי רצונו.⁵⁹ ייתכן כי פעולת הפירוק והחיבור הטקסטואלי מסמנת את המחבר, במקרה הזה גאנל, כמי ש'יודע היטב' את הטקסט בו הוא עוסק. מכיוון שגאנל מגדיר את המאגיה כמדע, אינני חושב שיש להקל ראש בצירוף 'scias bene', ולפרשו כבקיות בטקסט המקראי. אציע, אם כך, שפעולות טקסטואליות אלו הן גם דרכו של המחבר למצב את עצמו – במודע או שלא – כמומחה, שמסוגל (וראוי) לבצע תמרונים שונים בטקסט. אנחנו יודעים על מקרה אחד בו גאנל אכן נתפס כמומחה.⁶⁰ כך או כך, אם נבקש כעת לייצג באופן גרפי את ההשערות שלנו בנוגע לסומה, *Liber Bileth* ו-*Liber Theysolius*, תוך התחשבות במורכבות הטקסטואלית, הרי שייצוג גרפי היררכי בדוגמת *stemma codicum* לא ישקף נאמנה את ממצאינו. להפך, גרף מעין זה עשוי לסלף את הממצאים ולדמות בעיני הקורא/ת הליך ליניארי וברור, מעין שרשרת מסירה הדומה במידת מה לנרטיב 'המסירה המושלמת' של הטקסט כפי שהוא נתפס פעמים רבות בעיני המחברים והמעתיקים עצמם. רדוקציה זו, המבקשת לאחד (מחדש?) את המפורק כדי לאפשר דיון היסטוריוגרפי 'פשוט' יותר תוך 'שחזור' ובנייה מחדש, היא לכל הפחות אשליה מיותרת, המכניסה את ה-urtext דרך הדלת האחורית. לפיכך, לצורך הצגה גרפית של ממצאינו יהיה עלינו לשאול ממוגון הכלים העומדים לרשותם של חוקרי מדע הנתונים (Data Scientists) בכלל, וחוקרי מדעי הרוח הדיגיטליים בפרט.⁶¹ ייצוג גרפי כזה יהיה נתון לשינויים בהתאם למצב המחקר, ועל כן דינמי באופיו. כלי כזה יאפשר תנועה בין המיקרו למקרו, השוואות ברמות השונות, וניסוחן הזהיר של מסקנות תוך כדי הכרזה ברורה על מסגרות הקריאה שנבחרו. באופן זה יהיה ניתן לדון ב'גנים', מיקומם, תוכנם והשימוש הנעשה בהם בטקסטים שונים.

בשבח המהדורות הדיגיטליות: אחרית דבר

חוקרות וחוקרי התלמוד הבבלי נהנים ממהדורה דיגיטלית של הטקסטים כבר כשמונה שנים.⁶² פרויקט 'הכי גרסינן', שביקש לייצר מהפכה בתחום הקריאה והמחקר של התלמוד הבבלי, מהווה מעין מהדורה סינופטית גמישה, המעמידה זה

SSM1, 56v: Et talem coniurationem contextam ex factis et dictis vel rebus tue legis, tu viet potes aptissime fabricare et longam vel brevem facere si scias bene .ea que sunt tue legis 59

ראו סופר (לעיל הערה 35), n. 4 305, וההפניות שם. 60

על ויוואליזציה של מידע במדעי הרוח הדיגיטליים ראו, בין היתר: I. Meirelles, 'Visualizing Information', J. Flanders, F. Jannidis (eds.), *The Shape of Data in the Digital Humanities*, New York: Routledge, 2019, pp. 167–177 61

על מחקר דיגיטלי במדעי היהדות ראו: I. Marienberg-Milikowsky, 'Digital Research of Jewish Texts: Challenges and Opportunities', A. Bar-Levav, U. Rebhun (eds.), *Textual Transmission in Contemporary Jewish Cultures*, New York: Oxford University Press, 2020, pp. 15–25 62

לצד זה קטעי טקסט.⁶³ יכולות הסינון והמיון, יחד עם אפשרות בחירת הטקסטים והימנעות מהעמדתו של טקסט מרכזי אחד, הופכים את המהדורה לגמישה ומנצלים באופן המיטבי את הדינמיות שמאפשרת מהדורה דיגיטלית.⁶⁴ מהדורות דיגיטליות הן, לפי שעה, פתרון הולם להצגה של טקסטים פתוחים אותם ניתן לבחון באמצעות פרדיגמת הרשת. אלו מאפשרות לבחון מתאמים שונים, להגיע למסקנה באשר למגמות, להכיר באופן טוב יותר את הדינמיקה שבין הרמות השונות של אובייקט המחקר (קנההמידה), ומתוך כך גם לנסח שאלות שונות העשויות לחשוף צדדים היסטוריוגרפיים שלא היו נחשפים אחרת.

ברי כי נכוננו לנו קשיים אם אנו מבקשים לייצר מהדורות דיגיטליות מעין אלו, ובראשם ניסיונות קביעת קריטריונים של הכללה ואי-הכללה של טקסטים. אלא שאני מציע לשמור על הרשת פתוחה ככל האפשר, כדי למנוע (ככל האפשר) הגדרתו של קורפוס סגור ומוגבל, אשר ייצור הטיות מובנות במחקר. בעוד במאמר זה בחרתי להשתמש ב'טקסטים טכניים' כדי להדגים את השימוש הקונספטואלי באנליזה גנטית של רשת טקסטואלית, אינני סבור כי אפילו הגדרתו של טקסט כטקסט טכני צריכה בהכרח לשמש כקריטריון הכללה. כך שבאופן מעשי, מהדורה דיגיטלית של כל טקסט, קשרית, מקבץ או קודקס, תהיה חייבת לאפשר התממשקות עם מהדורות אחרות (של טקסטים שונים), כמו גם פעולת 'החלפת עדשה' וקביעת מסגרת קריאה, תוך התייחסות מפורשת לקנההמידה שנקבע. בכל מקרה, דומה שראוי להגביל את השימוש בסכמות ליניאריות פשוטות שאינן מהוות ייצוג הולם למחקר טקסטים פתוחים, ובייחוד הטכניים שבהם. אם המחשבה על ה־urtext מאבדת את מקומה במחקר הפילולוגי-היסטורי של טקסטים פתוחים מעין אלו, נראה כי מוטב לחדול מן השימוש בסכמה ליניארית ופשוטה המנציחה, קונספטואלית, את הישות הזו. סוגים אחרים של טקסטים מחייבים, כמובן, התייחסות נפרדת.

63 ראו: מ' כ"ץ, 'פרויקט הכי גרסיןן כמהדורה של התלמוד הבבלי', 2017,

https://bavli.genizah.org/Content/pdfFile/Introductions_B/Introductions_Heb/%D7%94%D7%9B%D7%99%20%D7%92%D7%A8%D7%A1%D7%99%D7%A0%D7%9F%20%D7%9B%D7%9E%D7%94%D7%93%D7%95%D7%A8%D7%94%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%94%D7%91%D7%91%D7%9C%D7%99.pdf

64 עוד על מהדורות דיגיטליות ראו: P. Sahle, 'What Is a Scholarly Digital Edition?', M.J. Driscoll, E. Pierazzo (eds.), *Digital Scholarly Editing: Theories and Practices*, Open Book Publishers, 2016, pp. 19–40

Studying Hasidism: How much Knowledge?

Dov Schwartz, Bar-Ilan University

Abstract

There are many debates about the beginnings of Hasidism, which can be arranged on the scale from kabbalistic system to religious experience. This article does not deal with this question and does not attempt to suggest an approach concerning these debates. Rather, it claims that these approaches are based on a language. There is no doubt that this language is a kabbalistic one, nor that it is based on Lurianic Kabbalah. This article claims that clarifying this kabbalistic language is a necessary tool for studying Hasidism and supplies a few examples concerning zimzum and creation in order to prove this methodology.

תקציר

ישנם דיונים רבים על ראשית החסידות, ניתן למקם אותם במדרג בין מערכת קבלית לחוויה דתית. מאמר זה אינו עוסק בשאלה זו ואינו מנסה לענות עליה. במקום זאת, הוא טוען שהגישות הללו מבוססות על שפה. אין ספק ששפה זו היא שפה קבלית, ואין ספק שהיא מבוססת על הקבלה הלוריאנית. מאמר זה טוען כי בירור שפה קבלית זו הוא כלי הכרחי ללימוד החסידות. הוא מציג כמה דוגמאות לגבי ה'צמצום' ויצירה על מנת להוכיח מתודולוגיה זו.